

УДК 811.111-26:81'42:141.311

КОГНІТИВНИЙ ВИМІР ІРОНІЇ В ІДІОСТИЛІ ДЖ. БАРНСА

О.Я. Дойчик, канд. філол. наук (Івано-Франківськ)

У статті досліджуються когнітивні механізми реалізації іронії в ідіостилі сучасного британського письменника Джуліана Барнса. Для вивчення лінгвокогнітивних параметрів функціонування лексичних мовних засобів втілення іронії в тексті застосовано теорію концептуальної інтеграції, яка розглядає іронію як концептуальну проекцію двох різних ментальних просторів, контраст між якими у контексті породжує іронічну оцінку.

Ключові слова: ідіостиль, іронія, теорія концептуальної інтеграції.

Дойчик О.Я. Когнитивное измерение иронии в идиостиле Дж. Барнса. В статье исследуются когнитивные механизмы реализации иронии в идиостиле современного британского писателя Джулиана Барнса. Для изучения лингвокогнитивных параметров функционирования лексических языковых средств выражения иронии в тексте используется теория концептуальной интеграции, рассматривающая иронию как концептуальную проекцию двух ментальных пространств, контраст между которыми порождает ироническую оценку.

Ключевые слова: идиостиль, ирония, теория концептуальной интеграции.

Doichyk O.Ya. Cognitive Perspective of Irony in J. Barnes' Idiostyle. The article deals with the analysis of cognitive mechanisms of rendering irony in Julian Barnes' idiostyle. The conceptual integration theory is used to reconstruct the linguistic-cognitive parameters of textual functioning of the lexical linguistic means expressing the author's ironic attitude. From the cognitive perspective irony is regarded as a conceptual projection between two different mental spaces which stand in opposition.

Key words: conceptual integration theory, idiostyle, irony.

Дослідженню феномена іронії присвячено чимало літературознавчих та лінгвостилістичних праць (праці Н.Д. Арутюнової, В.П. Беяніна, К.О. Воробйової, І.Р. Гальперіна, Б.А. Гомлешко, О.П. Єрмакової, Н.Л. Іткіної, С.І. Походні та ін.), які зосереджуються на різних аспектах вивчення іронії – від стилістичної інтерпретації її як тропу до визначення іронії як концептуальної категорії тексту. Іронію прийнято трактувати як категорію комічного, однак деякі вчені (зокрема Д. Мюєке) зауважують, що іронія може перетинатися як із комічним, так і з трагічним, а отже, становить окреме мовне явище [11, с. 6]. У структурно-семантичних лінгвістичних дослідженнях особливу увагу приділяють мовній природі іронії, вияву її основних структурних ознак та лінгвальних засобів вираження на матеріалі різних мов та типів мовлення, тобто іронію тлумачать як стилістичний прийом чи як реалізований мовними засобами елемент

світосприйняття людини (праці І.В. Арнольд, С.І. Походні, А.О. Щербини та ін). Як зазначає О.П. Єрмакова, іронія не є суто мовним явищем, однак вона рідко обходиться без мовного вираження. А знаходячи своє вираження в мові, іронія має переважно текстовий характер [1, с. 403].

Все більшого зацікавлення набуває розгляд іронії не як стилістичного прийому, що функціонує у межах фрази, а як особливого художнього ставлення до світу, що потребує для свого вираження цілої системи прийомів та засобів [2, с. 144]. Деякі вчені, теоретики постмодернізму, розглядають іронію не як обмежений риторичний троп і навіть не як загальне ставлення до дійсності, а як дискурсивну стратегію, яка оперує на вербальному або формальному (візуальному, текстовому) рівнях [9, с. 10].

З появою когнітивної парадигми лінгвістичних досліджень розв'язання проблеми інтерпретації

вимагає моделювання когнітивних процесів, що лежать в основі розуміння мовленнєвих повідомлень. Перевага когнітивного підходу до інтерпретації іронії полягає в тому, що можна формально описувати процеси її сприйняття та розуміння, виходячи за межі власне мовного значення [3, с. 5].

У нашій роботі лінгвокогнітивний аналіз іронії Дж. Барнса здійснюємо у руслі теорії концептуальної інтеграції Дж. Фоконьє і М. Тернера [8]. Ґрунтовну методика лінгвокогнітивного аналізу механізмів створення та інтерпретації іронії, яка базується на теорії блендингу, запропоновано у праці Х. Руїза [12]. Іронія з когнітивної точки зору розглядається як концептуальна проекція з двох різних ментальних просторів, у яких реальні риси чи атрибути певного явища контрастують з очікуваннями реципієнта. Згідно з точкою зору вченого, функціонування іронічного контрасту можна виявити, застосувавши теорію концептуальної інтеграції [12, с. 154–155], яка, як відомо, є ефективним методом дослідження практично будь-яких динамічних (оказіональних) мовних явищ [8], а іронічні висловлення саме належать до контекстуальних утворень (online processes).

Перший вхідний простір закоріненений в іронічному висловленні, а другий має в основі реальне когнітивне оточення. Породжуючий простір регулює кореляції між вхідними просторами; спроектований простір (projection space у термінології Х. Руїза), або бленд, уможливорює створення концептуальної проекції з контрастуючих вхідних просторів за допомогою ментальних операцій інтерпретації іронічного смислу: реверсії, інтегрування, узгодження. Отож, іронія розглядається як концептуальна проекція двох різних ментальних просторів, опозиція між якими у контексті породжує іронічну оцінку. Це процес зародження нового значення, де мовець висловлюється, маючи на думці протилежне, з метою досягнення певного контекстуального ефекту [12, с. 156].

Досліджуючи когнітивні механізми створення та сприйняття іронії за допомогою теорії концептуальних мереж, вслід за Х. Руїзом виділяємо просту іронію (simple irony) і комплексну іронію (complex irony) [12, с. 161]. Проста і комплексна іронія вимагають різного контексту для свого декодування. Проста іронія розкриває свій смисл

у безпосередньому контексті висловлення, де за допомогою операції реверсії сказане інтерпретується як протилежне за змістом. Комплексна іронія вимагає для декодування більш складного, дистантного, контексту, який розгортається у всьому тексті, а іноді потребує активації позатекстових та фонових знань [12, с. 167]. У статті зосередимо увагу на вивченні когнітивних механізмів творення простої іронії.

Об'єктом нашого дослідження є іронія як ключова риса ідіостилю Дж. Барнса. Предметом дослідження обрано когнітивні параметри втілення простої іронії мовними засобами лексичного рівня. Матеріалом слугують романи сучасного британського письменника-постмодерніста, лауреата Букерівської премії, Дж. Барнса "Metroland", "A History of the World in 10 1/2 Chapters" і "Love, etc", ідіостиль якого характеризується іронічним світосприйняттям.

Смисл іронічного висловлення у випадку простої іронії відтворюється за допомогою ментальної операції реверсії (reversion), яка полягає у відновленні значення, протилежного (оберненого) висловленому [12, с. 138]. Проста іронія включає концептуальні мережі з одним відповідником між висловленням і контекстом ("one-correspondence cases of simple irony") та концептуальні мережі з кількома відповідниками ("many-correspondence cases of simple irony").

Концептуальні мережі з одним відповідником відповідають ситуаціям, коли у фокус уваги потрапляє одна важлива характерна риса, яка у обох вхідних просторах зі схожою фреймовою організацією має відповідники, котрі між собою контрастують.

Коли іронічне висловлення містить кілька кореспондуючих елементів процес створення іронічного смислу адекватно відтворюється моделюванням концептуальної мережі з кількома відповідниками, яка дозволяє відтворити взаємодію всіх активних елементів з обох вхідних просторів [12, с. 164]. Породжуючий простір бленду має структуру, необхідну для регулювання кореляцій між вхідними просторами. Побудова концептуальних мереж з кількома відповідниками дає доступ до цілої системи відповідників між організуючими фреймами обох вхідних просторів, хоча акцентуються лише деякі з них.

Для простої іронії характерно те, що іронічна оцінка декодується у безпосередньому контексті. Цей механізм простежуємо у лексичних і синтаксичних засобах вираження іронії.

Виявлені нами лексичні засоби втілення іронічної оцінки у романах Дж. Барнса включають:

- Модель типу blame-by-praise [10, с. 43];
- Авторські оказіоналізми;
- Прикметник у словосполученнях типу Adj+N.

1. Типовим способом вираження іронії є модель “blame-by-praise”, де лексеми з позитивною семантикою в контексті змінюють її на негативну.

Наприклад, у романі “Love, etc” містяться такі ілюстрації: *How so, O minor Master of the Universe, I ask <...> I gather he has some business plan or rescue strategy in mind* [L, с. 74]; *Stuart is behaving as if his Famous Plan were designed to pull the tiger economies out of a tailspin* [L, с. 92]; *I suppose this did furnish the Steatopygous One with some vague social purpose* [L, с. 89]; *O Stuartus Rusticus* [L, с. 136].

Усі уривки відображають ставлення Олівера до його колишнього друга Стюарта. Перебільшена похвала активізує у першому вхідному просторі фрейм PRAISE, який контрастує із фреймом BLAME у другому вхідному просторі, де імплікована негативна оцінка персонажа (безпосередній контекст). Графічне виділення звертань великими літерами контрастує із змістом висловлення (*the Steatopygous One, O Stuartus Rusticus*). У проєкції з обох вхідних просторів відбувається реверсія прямого значення висловлення й виявляється іронічно-негативне ставлення Олівера до спроможності Стюарта вивести з кризи сімейні стосунки Олівера і Джиліан. Схема створення іронічного смислу в моделі “blame-by-praise” відтворюється за схемою концептуальної мережі з одним відповідником, оскільки у фокус уваги потрапляє одна характерна риса, яка у обох вхідних просторах зі схожою фреймовою організацією має відповідники, котрі між собою контрастують (рис. 1).

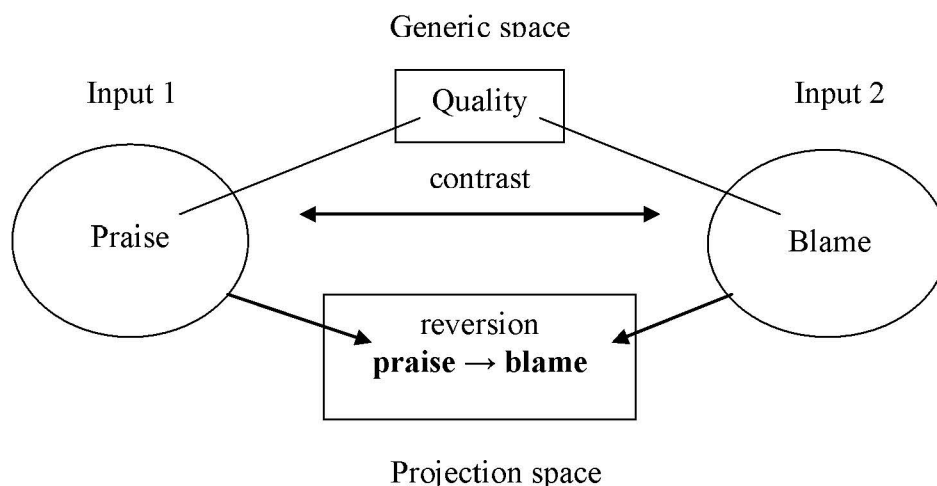

Рис. 1. Мережа ментальних просторів моделі “blame-by-praise”

2. Авторські оказіональні утворення повністю залежні від багатства фантазії і своєрідності світовідчуття письменника, вони можуть реалізувати безкінечну кількість найнеймовірніших асоціацій [4, с. 26]. Відмінною ознакою оказіоналізмів Дж. Барнса є їх образність і семантична компресія, зумовлена великим емоційним зарядом атрибутів, а

також багатокомпонентність.

а) Наприклад: *As we came out, I allowed the customary minute for us to get over too-moved-to-speak reactions* [M, с. 106] – авторський оказіоналізм активізує фрейм TOUCHING EFFECT (input 1), який включає характерні емоції після перегляду фільму (рис. 2).

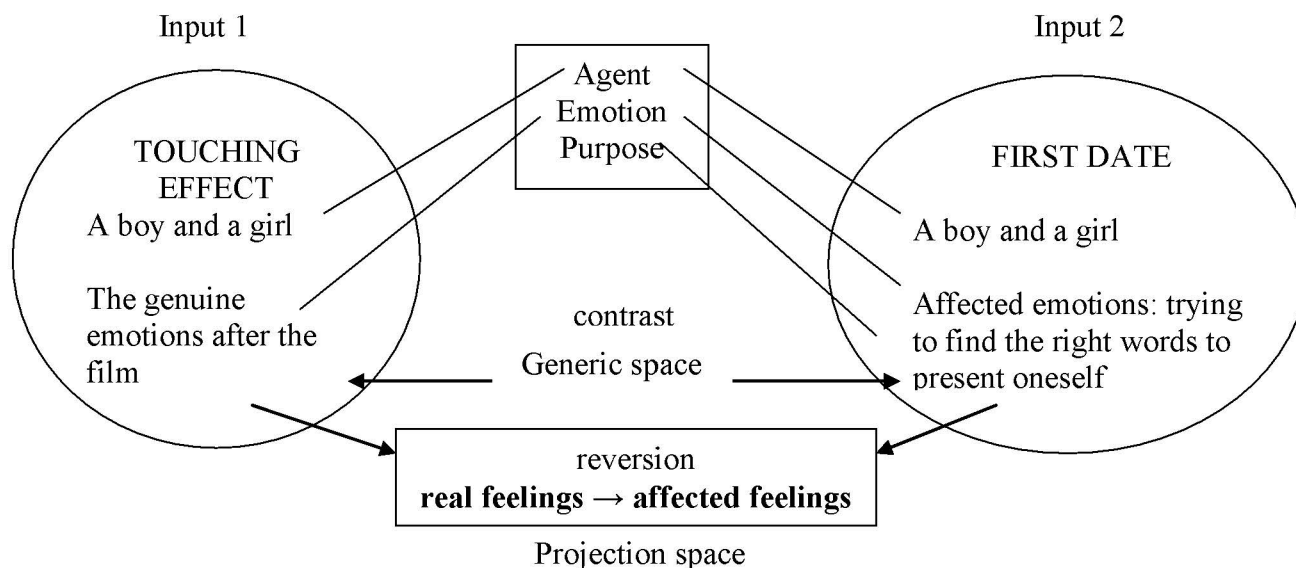

Рис. 2. Модель мережі ментальних просторів для окаяоналізму *too-moved-to-speak reactions*

Другий вхідний простір (input 2) структурується за фреймом FIRST DATE (реальний контекст), характерним для якого є те, що кожен намагається віднайти правильні слова і правильно відреагувати (наприклад, на фільм), щоб показати себе з найкращого боку. Породжуючий простір містить структурні елементи обох просторів (agent, emotion, purpose). Контраст між очікуваною, стереотипною ситуацією і реальним контекстом втілює іронію над пафосом ситуації.

б) *In the world of Mr-Valiant-for-Truth, Stuart is not in the strictest sense of the term portly* [L, с. 57] – графічно виділений окаяоналізм активізує у вхідному просторі (input 1) фрейм TRUTHFUL PERSON, який контрастує з реальним станом речей, оскільки мова йде про персонажа Олівера, який відносить себе до борців за правду, хоча насправді саме його інтерпретації відзначаються художнім переосмисленням, прикрашенням та викривленням реальності (input 2);

3. Іронічна оцінка в Дж. Барнса часто втілюється за допомогою вибору прикметника у словосполученнях типу Adj+N. Атрибутивні словосполучення характеризуються тим, що прикметник уже містить оцінку і є ефективним засобом реалізації іронічного смислу. Для ілюстрації розглянемо такі уривки:

а) *Only a strongly purifying motive could explain how hard and how readily Toni and I pissed on other people* [M, с. 9] – словосполучення із семантичним центром *purifying*, підсилені прислівником *strongly* втілює іронічний смисл завдяки контрасту між темою і ремою висловлення. Вхідний простір (input 1) структурується фреймом PURIFICATION, який активізується означенням *purifying*, де виявляються складові ситуації очищення, позбавлення від негативних якостей (адже саме в підлітковому віці людина прагне покращити світ). Вхідний простір (input 2) структурується за фреймом DISRESPECT, оскільки реальний контекст (*how readily Toni and I pissed on other people*) виявляє зневагу до способу життя дорослих і контрастує із очікуваним. Додатковий, асоціативний, зв'язок лексем *purify* та *piss* ('to urinate'), який активізує деякі аспекти фрейму ALTERNATIVE MEDICINE, ще більше насичує іронічність висловлення, оскільки змінює значення лексеми *purifying* у вхідному просторі (input 1);

б) *Spike in his after-dinner speech made a patriotic appeal for extra funds* [H, с. 268] – іронія стосовно новопеченого національного героя, який організовує проект Арарат, нібито для того, щоб повернутися до витоків цивілізації і навести людей до християнської віри, і патріотично заклин-

кає людей профінансувати цей проект, виражена означенням *patriotic* і втілюється тема-рема-тичним контрастом.

У концептуальній мережі (рис. 3) обидва вхідні простори структуруються за фреймом PATRIOTIC APPEAL. В першому вхідному просторі (input 1)

виявляються можливі традиційні варіанти причини патріотичного звернення. В другому вхідному просторі (input 2) фрейм модифікується згідно реального контексту збору коштів на персональні потреби організатора проекту, який у кінцевому підсумку не приносить ніякої користі суспільству і нації.

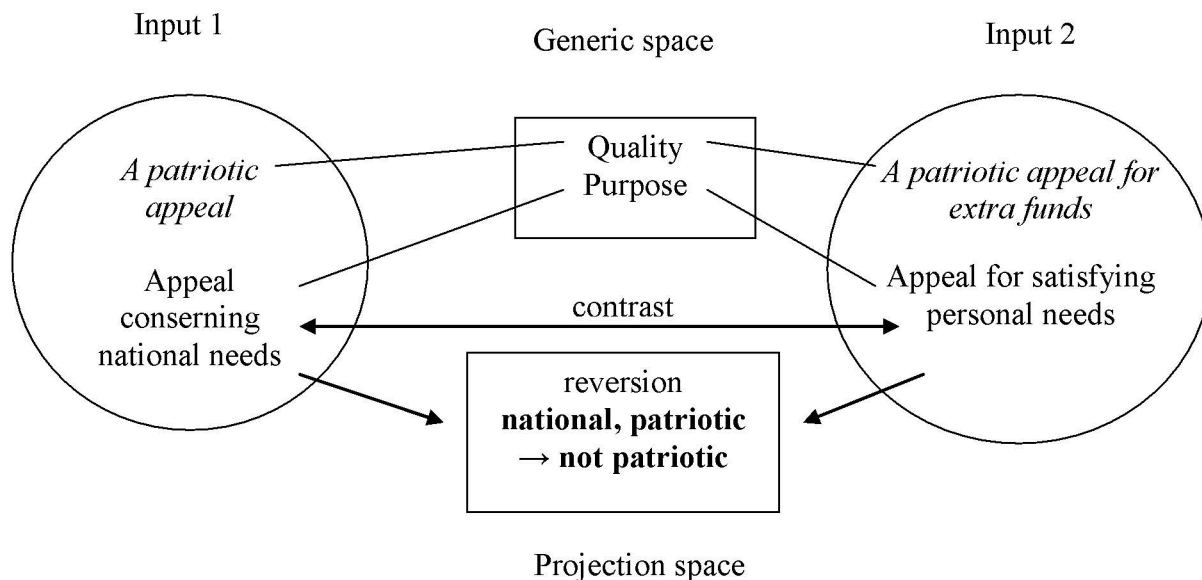

Рис. 3. Схема мережі ментальних просторів для словосполучення Adj+N

Породжуючий простір містить спільні елементи структури фрейму (quality, purpose). У спроектованому просторі зміст ознаки *patriotic* змінюється на протилежний за допомогою операції реверсії.

Застосування теорії концептуальної інтеграції виявилось продуктивним для декодування іронії в романах письменника-постмодерніста Дж. Барнса, оскільки процес інтерпретації іронії потребує не тільки аналізу мовних засобів вираження, але й урахування екстралінгвальної інформації (культурно-історичної, релігійної, біографічної тощо), яка міститься у вхідних просторах концептуальної мережі. Проведений аналіз показав, що навіть на лексичному рівні одновимірному плану форми відповідає багатовимірний план змісту. Перспективним, на наш погляд, є подальше вивчення когнітивних параметрів іронії в ідіостилі Дж. Барнса як на лексичному, так і на синтаксичному і текстовому рівнях із залученням теорії концептуальної інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ермакова О.П. Ирония и словообразование / О.П. Ермакова // Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik / [S. Mengel (Hg.)]. – Münster – London. – Hamburg, 2002. – С. 403–412.
2. Иткина Н.Л. Об иронии (опыт интерпретации текста) / Н.Л. Иткина // Семантические особенности и функции слов и словосочетаний в английском языке : сб. науч. тр. – М., 1986. – С. 142–149.
3. Лесик І.В. Інтерпретація іронії реципієнтом: когнітивний і комунікативний аспекти (на матеріалі англomовного художнього дискурсу) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І.В. Лесик. – Одеса : Одес. нац. ун-т імені І.І. Мечникова, 2009. – 208 с.
4. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии : [монография] / С.И. Походня ; [отв. ред. Ю.А. Жлуктенко]. – К. : Наукова думка, 1989. – 128 с.
5. Barnes J. A History of the World in 10 S Chapters / J. Barnes. – New York : Vintage Books, 1989. – 308 p. (H).
6. Barnes J. Love, etc / J. Barnes. – New York : Vintage Books, 2002. –

- 227 p. (L). 7. Barnes J. Metroland / J. Barnes. – London : Picador, 1980. – 214 p. (M) 8. Fauconnier G. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // Cognitive Science. – 1998. – 22/2. – P. 133–187. 9. Hutcheon L. Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony / L. Hutcheon. – London : Routledge, 2005. – 242 p. 10. Knox N.D. Irony / N.D. Knox // Dictionary of the History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas / [ed. by Philip P. Wiener]. – New York : Charles Scribner's Sons, 1973. – Vol. II. – P. 626–634. 11. Muecke D.C. Irony and the Ironic / D.C. Muecke. – NY : Methuen & Co, 1982. – 110 p. 12. Ruiz J.H. Understanding Tropes : At the Crossroads Between Pragmatics and Cognition / J.H. Ruiz. – Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 2009. – 299 p.